

COB-focusgroepen tweede kwartaal 2013

Heerenveen

Judith ter Berg & Yolanda Schothorst

mei 2013

Projectnummer: P5993

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek	2
2.2	Interpretatie rapportage	3
3	Resultaten	4
3.1	Impressie van de gesprekken	4
3.2	Hoe gaat het met Nederland?	4
3.3	Beantwoording vragen uit het kwantitatieve onderzoek	11
3.4	De (positieve) effecten van de crisis	13
3.5	Lessen uit de gesprekken	21
4	Conclusies	22
	Bijlage 1 Uitnodigingsbrief	
	Bijlage 2 Overzicht deelnemers	
	Bijlage 3 Gesprekspuntenlijst	
	Bijlage 4 Kwantitatieve vragen	

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaal-enquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Het kwalitatieve onderzoek werd sinds 2008 elk kwartaal uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Veldkamp en Ferro Explore. Vanaf 2013 wordt in het *tweede en vierde kwartaal* een aantal groepsgesprekken uitgevoerd door Veldkamp en Ruigrok NetPanel.

De algemene onderzoeksvragen voor de groepsgesprekken zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?
- Hoe moeten bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden geduid en verklaard?

Naast deze telkens terugkerende onderzoeksvragen wordt elk half jaar op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksvragen toegevoegd.

In het tweede kwartaal 2013 heeft Veldkamp twee gesprekken in Amsterdam voor haar rekening genomen. Het volgende thema is aan de orde gesteld:

- de positieve effecten van de crisis.

Dit rapport beschrijft de onderzoeksresultaten van de twee groepsgesprekken die Veldkamp op 25 april 2013 heeft uitgevoerd in het kader van het COB. Hoofdstuk 2 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt allereerst de visie van de deelnemers op de stand van zaken in de Nederlandse samenleving beschreven. Vervolgens gaan we in op de reacties van deelnemers op een aantal vragen uit het kwantitatieve onderzoek. Het thema 'positieve effecten van de crisis' wordt daarna uitgebreid beschreven. Hoofdstuk 4 vat de belangrijkste bevindingen samen.

---

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Veldkamp heeft op 25 april 2013 twee groepsgesprekken in Heerenveen gevoerd. In overleg met het SCP is besloten om de groepen in te delen naar leeftijd. Het volgende steekproefdesign is gehanteerd voor de samenstelling van de groepen:

- groep 1: ouderen, 55 jaar en ouder, spreiding over opleidingsniveau;
- groep 2: jongeren, 18 – 34 jaar, spreiding over opleidingsniveau.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via het panel van ons zusterbedrijf (TNS NIPObase). Uit het panel is een gestratificeerde steekproef getrokken waarbij geselecteerd is op woonplaats en spreiding is aangebracht naar leeftijd, sekse en opleidingsniveau. Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit de regio Heerenveen kreeg per e-mail een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek (zie bijlage 1). In totaal stuurden we 900 uitnodigingen waarop 62 panelleden positief reageerden. De respons is daarmee 7 procent wat iets lager is dan gebruikelijk voor dit type uitnodigingen. Met inachtneming van de criteria ten aanzien van leeftijd, opleiding en dagelijkse bezigheden is een selectie gemaakt. Aangezien we van jongeren te weinig aanmeldingen hadden ontvangen om een goede groep samen te stellen, hebben we een selectiebureau ingeschakeld om drie jongeren te werven; het selectiebureau heeft deze jongeren uit het eigen bestand geworven.

In totaal hebben zestien personen deelgenomen aan de gesprekken: acht personen in de jongeren groep en acht personen in de ouderen groep. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlage 3). Beide gesprekken hebben twee uur in beslag genomen.

De groepsgesprekken zijn gevoerd op een locatie in Heerenveen. Onderzoekers van SCP hebben de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar zoals zij voorkomen in de samenleving. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over de onderscheiden thema's. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief en door dubbele aanhalingstekens aangegeven.

3 Resultaten

3.1 Impressie van de gesprekken

In april 2013 zijn de groepen ingedeeld naar leeftijd; er is een gesprek met ouderen (55+) en een gesprek met jongeren (18 – 34 jaar) gevoerd.

Het merendeel van de 55-plussers is niet meer werkzaam. Ze zijn van een generatie die nog te maken heeft met vervroegd pensioen- en vutregelingen. De ouderen zijn positief gestemd, de stemming zit er vanaf het begin goed in. Naarmate het gesprek vordert, komen er iets meer tegenstellingen naar voren, duidelijk is dat men de discussie niet schuwt. Met name twee deelnemers in de groep (een man en een vrouw) komen steeds meer in discussie met elkaar.

Bij de jongeren zien we dat het gezelschap zeer divers is qua achtergronden (een paar universitair opgeleiden, een thuiswonend meisje met vmbo, een man werkzaam in een keuken van een zorginstelling), maar dit staat het gesprek niet in de weg. Ze zijn zeer bereidwillig met elkaar van gedachten te wisselen. Ook deze groep kent een paar dominante deelnemers. Een man, werkzaam als ambtenaar, vereenzelvt zich meer dan andere deelnemers met de overheid en de intenties ervan. Een ander, werkzaam in de keuken van een zorginstelling, laat zich ook graag horen. De dames in het gezelschap zijn wat terughoudender en zeker de twee jongsten (19 en 20 jaar) moeten regelmatig worden betrokken bij het gesprek.

Ten aanzien van de stemming in de samenleving blijken de ouderen iets optimistischer dan de jongeren. Net als in voorgaande metingen heeft de economische crisis een negatieve invloed op de stemming, vooral bij de jongeren. Zij noemen de economische crisis eerder in het gesprek. Maar uiteindelijk zien de jongeren ook wel meer positieve gevolgen van de crisis.

3.2 Hoe gaat het met Nederland?

Gaat het in Nederland de goede of de verkeerde kant uit?

De deelnemers is gevraagd te kiezen uit een witte en een grijze kaart om uit te drukken of het in het algemeen de goede kant (= wit) respectievelijk de slechte kant (= grijs) op gaat met de Nederlandse samenleving.

Net zoals bij de voorgaande metingen zijn meer mensen van mening dat het met Nederland de verkeerde kant opgaat, dan dat het de goede kant opgaat. In de groep ouderen zijn vijf van de acht mensen negatief gestemd, in de groep jongeren zijn zes mensen negatief gestemd en twee positief.

Ouderen

Welke argumenten voeren de ouderen aan voor hun overwegend negatieve stemming over de samenleving? Een deelneemster opent het gesprek met de opmerking dat waarden en normen achteruit zijn gegaan. Ze wijt dit aan een falende opvoeding van ouders die zich te toegeeflijk opstellen ten opzichte van hun kinderen. Het betreft volgens haar tweeverdieners die geen tijd maken voor hun kinderen, maar hen afkopen met kadootjes en verre reizen. Ze ontvangt bijval voor haar mening van een man die er nog een paar punten aan wil toevoegen: ten eerste de naar zijn mening wispelturige politiek *“geen mens weet meer waar hij aan toe is”* en ten tweede de dominantie van de mobiele telefoon in het onderling verkeer tussen mensen. *“Men is niet meer in staat om een gewoon gesprek te voeren en elkaar aan te kijken.”* Een van de nestors in het gezelschap (76 jaar) stelt dat hij zelf ook een mobiel gebruikt en vindt dat dat hoort bij een veranderende maatschappij net als beweringen over ‘de jeugd van tegenwoordig’. Hij vervolgt het gesprek over de wijze van communiceren tussen mensen en laat blijken dat hij moeite heeft met de richting die deze opgaat, met name richting ouderen in de samenleving:

D2: *“Wat ik zelf de laatste jaren heb, is dat het niet goed gaat, ook voor de ouderen niet. Ik vind respect afdwingen geen goed woord. Ik hoef geen respect te hebben, maar wel toch de waardering en dat verdwijnt helemaal. Het is net of je zo meteen een premie gesteld wordt van: ga jij maar euthanasie doen. Ik vind het zo moeilijk, want de samenleving verandert zodanig. Daar heb ik nu de laatste paar jaren zorgen om, maar ik vind het heel moeilijk te omschrijven, het is een soort gevoel.”*

D6: *“De samenleving wordt individueel: als jou op straat iets gebeurt, dan kijkt geen sterveling meer om als je valt of er is iets. Ook niet enkel mededogen maar je inleven in een andere situatie.”*

Een deelnemer haakt hier op in door te stellen dat pesten bijvoorbeeld vroeger minder systematisch voorkwam dan nu. Hij signaleert dat er veel welvaart is in Nederland, maar dat het de verkeerde kant opgaat met waarden en normen, men zeer ik-gericht is.

De positief gestemden wordt gevraagd wat zij van de argumenten tot dan toe vinden. Ze zijn het deels eens met de verminderde normen en waarden, maar tegelijkertijd zien ze positieve ontwikkelingen. Verder wordt benoemd dat er momenteel meer aandacht is dan voorheen voor negatieve zaken zoals pesten, maar ook bijvoorbeeld seksueel geweld op het werk. In de eigen woorden:

D5: *“Oude lullenpraat vind ik het. De vorige generatie die zei precies hetzelfde en wij verzetten ons daartegen. Ik ben het wel voor een deel eens met normen en waarden, maar ik zie wel degelijk een andere tendens in de samenleving, dat jongeren juist wel terug gaan naar de normen en waarden. Dat zal wel een proces zijn, maar het gaat wel de goede kant uit. Pesten, vroeger op school werd wel degelijk gepest. De een is er misschien alerter op geweest of heeft het meegemaakt, maar nu zo stellig zeggen van vroeger werd er niet gepest en nu wel.”*

D7: *“Ik heb het ook niet gemerkt wat meneer zegt. Ik kom uit een dorp. Bij ons gebeurde dat niet.”*

D4: *“Ik denk dat er gewoon niet zoveel aandacht voor was. Dat is net zo goed als dat verkrachting en zo binnen bedrijven. Dat het vroeger niet gebeurde is flauwekul. Alleen nu wordt er aandacht op gevestigd en dan komen de verhalen los.”*

Een deelnemer gaat verder in zijn betoog (oud gemeenteraadslid):

D5: “ ... maar ik heb het gevoel dat de oudere generatie elkaar ook aanpraat dat het slechter gaat. En ik wil nog wel eens weten of dat echt de feiten zijn. Ik heb mijn ernstige twijfels. Nu is dit gesprek voor het SCP. Maar zei de vorige directeur niet van, er is maar één rijke generatie en dat zijn de ouderen. We praten als ouderen elkaar iets aan en dan denk ik van is dat werkelijk zo?”

De discussie gaat wat heen en weer tussen zij die toch vinden dat het vroeger beter ging en zij die dat niet vinden. Een vrouw koppelt het onder meer aan de werking van het geheugen, dat ervoor zou zorgen dat een mens eerder de positieve zaken dan de negatieve onthoudt.

Terugkomend op de positieve ontwikkelingen blijkt de eigen levensinstelling een beïnvloedende factor, de bril waarmee je het leven wilt bekijken en het hiermee gepaard gaande vertrouwen dat het ooit wel weer de goede kant op zal gaan.

Degene met de meest negatieve houding in het gezelschap doet er nog een schepje bovenop in het kenschetsen van de negatieve ontwikkelingen:

D8: “Dertig, veertig jaar geleden deed iedereen de deur open ‘s avonds. Er hangen veel camera’s in Nederland en het is nog niet genoeg. Op Schiphol hangen er 400 en in de steden zoveel, maar het is niet genoeg. Ik zie wel dat onze kinderen de gelukkigste ter wereld zijn, maar tegelijkertijd is het onveilig en raken steeds meer mensen bij de ggz.”

D2: “Ik denk dat dat de straf van de rijkdom is. We hadden het net over armoede, dat is de straf van de armoede. En dit is de straf van de rijkdom en daar zullen we mee om moeten gaan.”

D8: “Dat is ook zo iets: bonussen.”

Spontaan komt vervolgens de generatiekloof ter sprake als maatschappelijk probleem, waar een aantal deelnemers zich in kan vinden. Het wordt geëntameerd door een vrouw die vindt dat jongeren veel klagen over de kosten van de oudere generatie, die zij moeten betalen.

“Waar we het net over hadden, wat ik zelf heel erg vind is dat de jeugd tegenwoordig zo klaagt dat ze moeten zorgen voor de oudere generatie en dat het zoveel geld kost. Je schaamt je tegenwoordig dat je over de zestig bent en niet meer werkt. Dat heb ik heel vaak hoor. Toen wij jong waren, hebben we gewerkt en hebben we AOW betaald voor onze oudere generaties, die daar zelf nooit voor betaald hebben en wij hebben daar nooit een moment over geklaagd.”

Een paar deelnemers vinden deze opstelling van jongeren logisch. Door de oplopende werkloosheid en de problemen die jongeren momenteel hebben om werk te vinden werkt dit afgunst in de hand. Anderen herkennen dit niet zozeer.

Jongeren

De jongeren voeren de verruwing van de maatschappij en de mate waarin zinloos geweld voorkomt aan als een verklaring voor de negatieve stemming over de samenleving. Ze halen diverse voorbeelden aan uit het recente verleden en geven te kennen zichzelf ook niet altijd veilig te voelen in de openbare ruimte. “Zelfs in Sneek word je zomaar in elkaar geslagen door twee meisjes van 15 en 16.”

Vervolgens wordt – net als bij de ouderen – de snel op elkaar volgende besluitvorming in de politiek genoemd als een negatief verschijnsel. Hierdoor krijgt beleid in hun ogen geen kans om goed tot uitvoering te komen.

- D1: *“Eigenlijk zeggen we met zijn allen: we moeten wat doen en als er iets besloten wordt dan is er weer wat anders gebeurd en dan komt er een nieuwe politiek.”*
- D7: *“Het is niet zeker. Ze bepalen wel iets maar als er dan iets fout gaat wordt het weer afgeschaft.”*
- D1: *“Het sociale plan wordt nu ingevoerd. Dan is het er net vier jaar, dan kunnen we zeggen we doen het weer anders.”*

Veel sneller dan bij de ouderen wordt de economische crisis en de gevolgen ervan genoemd als argument voor de negatieve kijk op de samenleving, waarbij ze duidelijk putten uit eigen ervaringen. De bezuinigingen werken door in hun leven. Een achttienjarige vindt het slecht dat de studiefinanciering op de tocht staat en het tegelijkertijd moeilijker is om aan het werk te komen, waardoor het lastiger is om zelf de kosten van een studie op te brengen. Een man – werkzaam in een zorginstelling – ziet om zich heen dat onder invloed van bezuinigingen hetzelfde werk met minder mensen moet worden gedaan. Een ander die een jaar werkloos is, voelt zich in de kou staan. Vroegere regelingen met betrekking tot omscholing worden nu niet meer gefinancierd door het UWV. Er blijkt ook enige boosheid uit: *“En dan gaan er wel miljoenen zitten in het museum.”*

Een positief gestemde brengt er tegenin dat alle bezuinigingen tot doel hebben om te zorgen voor verbeteringen op termijn. Hij vindt ook dat de gebeurtenissen rond zinvol geweld een tegenbeweging oproepen. Dit geeft enige discussie in de groep:

- D2: *“Ik zie wel een beweging de andere kant op hoor. Zoals de agressie in het voetbal dat daar wel een maatschappelijke beweging op gang komt.”*
- D7: *“Ja, dat gebeurt maar een keer. Je hebt op een gegeven moment stille tochten voor iets en daarna gaat het weer door.”*
- D2: *“Wat jij doet is je neemt een geval van drie mensen die dat doen, en dan zeg jij de hele maatschappij doet het niet goed.”*
- D7: *“Ja, maar een week later gebeurt het weer en een week later is de golf van verontwaardiging minder.”*
- D1: *“Het is ook zo wij keuren het af, en er is zo’n grote groep die het afkeurt dan sluit ik me aan bij die groep. De grootste groep is altijd makkelijker om je bij aan te sluiten.”*
- D2: *“Als ik kijk naar de mensen waar mee ik dagelijks contact heb. Dat zijn mensen die het oprecht niet goed vinden. We hebben wel dat als er iets in het nieuws komt, en daar baseren we onze mening op.”*

De invloed van de media op de beeldvorming wordt door een enkeling naar voren gebracht, maar weersproken door de rest; zij vinden dat ze wel degelijk zelf of in hun omgeving worden geconfronteerd met de negatieve uitwassen van de samenleving.

De economische crisis

De economische crisis leidt in beide groepen tot zorgen over de toekomst. De ouderen relateren deze deels aan de eigen financiële situatie, deels aan de onzekerheid die het huidige kabinet volgens hen oproept door maatregelen aan te kondigen en vervolgens af te blazen en deels aan de negatieve ontwikkelingen. Ze zien steeds meer mensen om zich heen werkloos worden, bedrijven failliet gaan. Ook de vooruitzichten van hun kinderen baren hen zorgen. Een vrouw schetst dat bij haar dochter en schoonzoon alleen haar dochter een tijdelijke baan heeft en dat

dit gevolgen heeft voor hun toekomstplannen: *“Ze zei laatst: ik wil wel kinderen maar ik durf niet.”*

Deze opmerking ontlokt bijval en tegenstand. Een deelnemer vindt het onzin dat dit een reden zou zijn om niet aan kinderen te beginnen, een ander stelt dat het tegenwoordig een must is dat men tweeverdiener is en een derde stelt daar eveneens haar vraagtekens bij en benadrukt de luxe die zij heeft gehad om te kunnen kiezen voor werk of thuis blijven, een keuze die haar moeder nog niet gegeven was.

Sommige jongeren zien de slechte situatie als tijdelijk. Ook hier wordt het punt aangestipt dat een onzekere toekomst leidt tot zorgen voor toekomstige generaties: *“Ik heb twee kindertjes van drie en vier jaar. Je zet ze wel in de maatschappij, wat is de toekomst van je kinderen? Vroeger nam je makkelijker kinderen dan nu.”*

Gevraagd naar de betekenis van de crisis voor Nederland geven diverse gespreksdeelnemers aan dat ze een vergroting voorzien van de eigen verantwoordelijkheid van mensen in samenhang met een verminderde rol van de overheid. Dit kan leiden tot een situatie waarin ‘de sterkste wint’, waarin een groter beroep wordt gedaan op het zelfvoorzienend vermogen van mensen en op het omzien naar elkaar, zoals in de zorg meer aan de orde zal zijn.

Jongeren blijken zich voor een toekomstig Nederland af te vragen wat de positie van Nederland zal zijn in Europa. Is de een daar wat negatiever over in de zin dat de financiële bijdragen vooral andere landen ten goede zou komen, de ander is positiever en geeft aan dat Nederland baat zou hebben bij Europa. Een deelnemer haakt in op de bijdragen van Nederland en is schamper over de lakse houding van de Nederlandse overheid ten aanzien van mogelijke fraude door Bulgaren. Positief gevolg voor Nederland zou verder kunnen zijn dat er een soort herwaardering plaatsvindt van geld: je verdient het niet zomaar en moet bovendien prioriteiten stellen.

De persoonlijke zorgen van deelnemers spitsen zich bij de ouderen toe op de mate waarin zij nog kunnen rekenen op een goede zorg. De bezuinigingen in de gezondheidszorg kunnen volgens hen inhouden dat ze niet meer vanzelfsprekend kunnen rekenen op hulp of behandeling. Een deelneemster hierover:

“Ik vind het heel erg want er is straks geen een die nog voor mij wil zorgen. Ik weet niet wat mij brengt en ik weet niet hoe oud ik ga worden.(...) Ik vind het nu heel erg dat ze nu die discussie hebben of je iemand van 80 nog wel moet helpen.”

Hierover ontstaat discussie, want de een ziet dit beeld bevestigd in de praktijk terwijl de ander juist goede ervaringen heeft. Ook blijkt dat de een zorgelozer in het leven staat dan de ander.

D5: *“Ik ben daar minder pessimistisch in. Bijvoorbeeld dit soort ervaringen: ik heb vorig jaar vier maanden in het ziekenhuis gelegen, toen heb ik wel gebruik kunnen maken van de wmo, gemeentelijke huishoudelijke hulp. Dus ik heb aan den lijve ervaren dat je niet in een gat valt.”*

D1: *“Daar kan ik me niet druk om maken.”*

D7: *“Zo ver is het nog niet.”*

D1: *“Ik ben ook wat jonger.”*

D7: *“Ik ben ook ouder, maar het is wel zo dat we straks dan zo lang mogelijk op ons zelf moeten blijven.”*

Deze laatste deelnemster roert vervolgens de eigen bijdrage in de langdurige zorg aan als een oneerlijke maatregel; degenen die spaarzaam zijn geweest worden in haar ogen bestraft met een hogere eigen bijdrage, terwijl uiteindelijk iedereen dezelfde zorg krijgt.

De persoonlijke zorgen van jongeren zijn veel meer gericht op hun perspectieven in het werkzame leven. Een aantal van hen ziet het wel goed komen op termijn, doordat de vergrijzing uiteindelijk zal zorgen voor grotere kansen op werk. Maar de huidige situatie is niet rooskleurig: sommigen hebben met dreigende werkloosheid te maken, anderen zijn momenteel werkloos.

D6: *“Nee, bij mij gaat het goed, dus ik maak me daar geen zorgen over.”*

D7: *“Nou ja, ik bedoel de uitzichtloze situatie. Ik ben nu niet echt tevreden met mijn baan, maar het is nu niet een tijd om werk te zoeken.”*

D5: *“Maar als je het niet zoekt vind je het ook niet.”*

D3: *“Niet zozeer zorgen, maar we komen over een tijdje weer uit de crisis weg. Maar we zitten nu in een vicieuze cirkel. Voor mezelf zolang die WW nog zo is als die is, dan vind ik het prima, maar ik wil natuurlijk heel graag weer aan het werk.”*

D7: *“Je moet blij zijn met wat je hebt op het moment.”*

D2: *“Nou ja, mijn vriendin heeft een baan waarbij het mogelijk is dat ze binnen nu en twee jaar die baan verliest en dat is niet handig want wij hebben een hypotheek. Maar als je nu kijkt naar die beroepsbevolking die nu aan het vergrijzen dus ik denk dat we straks een arbeidstekort hebben.”*

Het kan volgens hen overigens wel zo uitpakken dat er blijvend minder behoefte zal zijn aan werknemers als gevolg van de voortschrijdende technologie en efficiencyverbetering. De crisis zal nog een tijdje aanhouden, maar over enkele jaren achter de rug zijn. En uit de crisis zullen ook goede dingen voortkomen zoals frisse creatieve initiatieven volgens een deelnemer: *“Er zijn altijd wel mensen die denken: hoe moeten we hier uitkomen?”*

Bij de ouderen is nog ingegaan op de effecten van de crisis op de gemoedstoestand van henzelf en de samenleving. Ze merken dat hun bestedingsruimte afneemt onder invloed van de duur van de crisis, maar een aantal benoemt spontaan positieve effecten zoals een verminderde hang naar materialisme onder jongeren, meer aandacht voor duurzaamheid. Dit blijkt een discussiepunt, waarin een scheidslijn is tussen deelnemers die deze tendensen zien en zij die vinden dat de jeugd veel materialistischer is dan toen zij in de jaren 70/80 in de vorige eeuw veel meer opkwamen voor een betere wereld.

De crisisaanpak door het kabinet

De rol van de politiek en het kabinet zijn in beide groepen op een wisselende manier aan bod geweest; de ouderen verwijten het kabinet een wispelturig beleid, de jongeren hebben het over laksheid en 'noodzakelijke maatregelen om door de crisis heen te komen'. Gevraagd naar hun oordeel over de wijze waarop het kabinet de crisis aanpakt, blijven enkele ouderen bij hun standpunt dat ze vinden dat het kabinet onvoldoende duidelijkheid biedt. Volgens een van hen zit dat besloten in de samenstelling van het kabinet: *"Hoe kun je nou met de PvdA en de VVD een beleid maken?"* Een ander stelt zijn vraagtekens bij het vasthouden aan het 3 procent begrotingstekort, terwijl allerlei economen een andere mening zijn toegedaan. De oud-politicus is enthousiast over het huidige tijdsgewricht:

D5: *"Ik vind dit een fantastische politieke tijd. Vanuit het idee dat er echt dualisme is dus dat de regering niet voorschrijft of met een plan komt van dit is het en er zit een meerderheid van de Eerste en Tweede kamer ja te knikken. Zo was het steeds. Nu moet er in de samenleving draagvlak gevonden worden. Ik vind het eigenlijk bijna triest dat we daar nou juist zo tegenaan schoppen. Hoewel toen de meerderheidskabinetten er waren, schopten we daar ook tegenaan."*

D4: *"In een plat opzicht heb je heus gelijk maar op het moment dat ze het over 3 procent hebben dan wordt dat als heilig bepaald en die 3 procent heeft een hele hoop invloed op onze samenleving."*

Bij de jongeren zijn sommigen de mening toegedaan dat het beleid te veel blijft steken in plannen zonder dat er concrete maatregelen worden genomen. Enkele deelnemers brengen hier tegenin dat er wat wordt gedaan aan de jeugdwerkloosheid, dat er een sociaal akkoord is gesloten. De oproep van Rutte aan burgers om te consumeren en daarmee de economie te stimuleren wordt afgedaan als een bagatellisering van het probleem. Hier wordt tegenin gebracht dat een verhoogd uitgavenpatroon de economie wel stimuleert; de verlaging van BTW in de bouw naar 6 procent helpt wel volgens een deelnemer. Het gesprek springt heen en weer in voor- en tegenargumenten, duidelijk wordt dat ze het moeilijk vinden om zich er een oordeel over te vormen. Dit heeft te maken met een eigen gebrek aan kennis, deels niet meer volgen van de plannen maar ook met tegenstrijdige meningen van deskundigen/economen waardoor het lastig is een gefundeerde mening te vormen.

Een impressie:

D2: *"Je kunt ook zeggen we gaan investeren in die sectoren omdat we denken dat dat de motoren worden van het land. Maar daar horen we niets over."*

D3: *"Ze zeggen ook Nederland is een kenniseconomie, maar aan de andere kant gaan ze bezuinigen op het onderwijs."*

D8: *"Ze doen het toch nooit goed. Algemeen wel."*

Moderator: is dat dan Nederland?

D7: *"Nou, we zitten in een crisis en waar gaan ze heel veel geld in pompen? Dat is de JSF."*

D8: *"Wat is dat?"*

D7: *"Zo'n straaljager."*

3.3 Beantwoording vragen uit het kwantitatieve onderzoek

Vervolgens is aandacht besteed aan twee vragen afkomstig uit het kwantitatieve onderzoek (zie bijlage 4). Doelstelling hiervan is om meer inzicht te verkrijgen in de wijze waarop men de vragen opvat. Respondenten hebben allereerst de vragen individueel beantwoord en zijn er vervolgens met elkaar over in gesprek gegaan. Het gaat om de vraag in hoeverre men van mening is dat er een te groot aantal immigranten in Nederland woont en in hoeverre de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is van onze samenleving.

De beantwoording van de eerste stelling is als volgt:

1 | *Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten wonen*

	zeer		neutraal		zeer	ik weet
	oneens	oneens	neutraal	eens	eens	het niet
▪ ouderen	2	3	2	1	-	-
▪ jongeren	-	2	6	-	-	-

De ouderen zijn het overwegend niet eens met de eerste stelling, terwijl de jongeren een meer neutrale houding aannemen. Waar zit hem dat in?

De jongeren hebben veelal voor een neutrale stellingname gekozen, omdat ze zowel positieve als negatieve kanten zien aan het aantal immigranten in Nederland. Positief vanuit de verrijking van de samenleving, negatief indien zij onvoldoende integreren in de Nederlandse samenleving door geen Nederlands te leren, zich de normen en waarden niet eigen te maken of hier bijvoorbeeld illegaal verblijven.

D6: *“Ook inderdaad vaak een positieve en negatieve kant. De negatieve kant eigenlijk als ze niet integreren in Nederland dan vind ik het wel negatief. Die stelling daarover dat het ook een winst voor de samenleving is.”*

D2: *“Ik begrijp dat er wel wat praktische onhandigheden zijn aan het hebben van immigranten en ergens vind ik landsgrenzen zijn bedacht door mensen. Dat is misschien een beetje ideologisch.”*

D7: *“Dan moeten ze zich wel aanpassen aan de taal en normen en waarden.”*

D2: *“Ja, maar jouw normen en waarden zijn misschien ook niet mijn normen en waarden.”*

D3: *“Ik had oneens. Je hoort vaak in het nieuws over immigranten die rottigheid uitvoeren en dat is maar een handvol op het totale immigranten. Het is die ene rotte appel die het voor de rest verpest.”*

Aan wie denken de jongeren bij de term ‘immigrant’? Ze komen in een discussie terecht over of het iemand is met de bedoeling zich hier te vestigen of mensen die hier komen als arbeidsmigrant en het gezin in het land van herkomst te laten. Opvallend is dat men niet zozeer aan de groep niet-westerse allochtonen lijkt te denken die hier al langer woonachtig is, maar vooral aan de nieuwkomers van de laatste jaren.

De ouderen zijn positiever over de aanwezigheid van immigranten in Nederland. De historie van Nederland geeft hier reden toe volgens hen, anderen wijzen het af dat Nederland prettiger zou zijn met minder immigranten:

D8: *“Heel onze geschiedenis vanaf de Gouden Eeuw. We zijn voor 80/90 procent van immigranten en daar kunnen we onze winst mee doen. De immigranten die komen: er zijn er die aan de onderkant zitten maar de meesten dat zijn illegalen, maar dat zijn ambitieuze mensen.”*

D4: *“Ik heb dezelfde redenering vanuit de geschiedenis. Ik denk dat als er geen immigranten zijn dat je teveel naar elkaar kijkt en daar word je veel triester van hoor. Je blik wordt totaal niet verruimd.”*

D5: *“De stelling gaf mij het gevoel van, dus immigranten zijn slecht.”*

D4: *“Het woord prettig klinkt vreemd.”*

D5: *“Als ze er niet zouden zijn dan zou er niet een verschil zijn in een prettig of minder prettig land.”*

Een deelneemster vindt het uitmaken waar je woont in Nederland: zij heeft weinig mensen uit andere culturen om zich heen, terwijl haar zoon in Utrecht met misschien te veel mensen uit andere culturen bij elkaar woont. Vanuit het gebrek aan ervaring vindt ze dat ze zich geen oordeel mag aanmeten hierover.

De tweede stelling gaat over de mate waarin de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is voor de samenleving. De stelling wordt als volgt beantwoord:

2 | *De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving*

	zeer		neutraal		zeer		ik weet
	oneens	oneens	neutraal	eens	eens	eens	het niet
▪ ouderen	-	-	1	4	3	-	-
▪ jongeren	-	-	-	8	-	-	-

Zowel jong als oud zijn positief gestemd over deze stelling. Er worden in beide groepen voorbeelden aangehaald van terreinen waarop de samenleving positief wordt beïnvloed door verschillende culturen: op het gebied van cultuur, muziek, eten, een lossere levensstijl. De ouderen stellen zich nog explicieter positief op dan de jongeren: ze vinden het een verrijking en het leidt tot een bredere blik op de wereld. Een enkele oudere geeft als tegenwicht aan dat ze zich wel plezierig voelt bij haar ‘eigen’ milieu.

Gevraagd naar wat zwaarder voor hen weegt, de verrijking of een te groot aantal immigranten in Nederland, ontspint zich in de ouderengroep een discussie over de noodzaak van de aanwezigheid van immigranten die banen vervullen die Nederlanders niet willen uitvoeren. Als eerste reageert een man die het eens was met de stelling over het te grote aantal immigranten in Nederland:

D6: *“Ik denk dat je dat naar bepaald punten uit moet splitsen. Ik ben de enige die op de eerste vraag ‘eens’ heeft geantwoord. Ik denk dat de werkloosheid minder was en uitkeringsgerechtigden minder was.”*

D1: *“Er zijn genoeg baantjes die Nederlanders niet willen doen.”*

D6: *“Dan stop je de uitkering maar.”*

D5: *“Er is een proef geweest in Rotterdam, dat ging niet.”*

D8: *“700 en er was niet één die een fatsoenlijke baan had. We hebben die Turkse en Marokkaanse en Spaanse jongens en meisje nodig om jou te verzorgen.”*

- D2: *“We staan open voor andere culturen maar we houden wel erg vast aan onze eigen cultuur. Hebben we ze de kans gegeven om naar hun culturen te luisteren en daar wat mee te doen?”*
- D8: *“Ach wel nee, er zijn genoeg Marokkaanse mensen die nog geen Nederlands spreken.”*
- D2: *“Maar hoe is dat gekomen?”*
- D8: *“We hebben er geen eisen aan gesteld. Ze mogen hun eigen cultuur houden, zonder rekening te houden met de Nederlandse maatschappij. Dat waren ideologische uitgangspunten die verkeerd bleken achteraf. Ik vind wel dat je moet opletten met hoeveel mensen we in Nederland wonen. Dat heeft niets met immigranten te maken maar meer getalsmatig.”*

Bij de jongeren gaat het gesprek verder aan de hand van de vraag van de gespreksleider wanneer de aanwezigheid van verschillende culturen geen winst voor de samenleving zou kunnen zijn. Ze kunnen zich verschillende situaties voorstellen zoals de arbeidsmigranten die door autochtonen worden gezien als degenen die banen innemen van Nederlanders, ook al zijn dat banen die Nederlanders niet willen doen. Maar ook mensen die heel erg hechten aan de Nederlandse cultuur en niet open staan voor andere culturen. Ook wordt er onderscheid gemaakt naar de regio waar je woont: de Randstad wordt als onveiliger ervaren dan het noorden van het land: *“In Rotterdam heb je wijken waar je doorheen moet en dan weet je, ik ben hier de enige Nederlander, dat zijn mensen die zich helemaal willen afzetten. Dan denk ik wel: die culturen zijn geen aanwinst.”*

Het lijkt erop dat men het moeilijk vindt het oneens te zijn met de stelling.

In het gesprek over beide stellingen is het voor de onderzoekers de vraag in hoeverre men zich laat leiden door sociale wenselijkheid of niet; het is moeilijk te achterhalen of men zich helemaal open uitlaat.

3.4 De (positieve) effecten van de crisis

Als verdiepend thema is dit kwartaal ingegaan op de crisis: in hoeverre volgen mensen de ontwikkelingen, wie zien zij nou vooral als slachtoffers van de crisis, is er sprake van een generatiekloof, zijn vragen die hierin aan bod komen. Daarnaast is uitgebreid ingegaan op de vraag in hoeverre de crisis positieve effecten heeft en leidt tot nieuwe na te volgen initiatieven?

Interesse in berichtgeving over de crisis

Allereerst is nagegaan in hoeverre de deelnemers berichtgeving over de crisis volgen: heeft het hun interesse of laten ze het links liggen? De ouderen lijken wat actiever in het volgen van nieuws dan de jongeren. Ze hebben het over verschillende kranten die ze lezen, televisiejournaals die ze volgen of radio-uitzendingen die ze beluisteren, bij de jongeren horen we meer het bezoeken van nieuwssites en het kijken van televisiejournaals terug. In lijn met ander onderzoek hebben de ouderen meer de tijd voor nieuwsconsumptie en lijken ze daar ook meer belang aan te hechten. De jongeren geven van het begin af aan vrij selectief te zijn in hun nieuwsconsumptie.

In beide groepen blijkt het hemd nader dan de rok. Alhoewel er wel interesse is bij de ouderen voor Europees of wereldwijd nieuws over de crisis, blijkt dat men zich toch eerder concentreert op Nederland. Een jongere hierover: *“Buiten Nederland dan haak ik snel af. Dat is ver van mijn bed.”* En een oudere: *“Wat hier in Nederland gebeurt, dat raakt je veel meer.”*

Sommige deelnemers geven aan het nieuws rondom de crisis steeds minder te volgen. Ze motiveren dit onder meer vanuit de snelheid waarmee nieuws kan veranderen, de mate waarin nieuws hen persoonlijk raakt en het gevoel dat de media berichtgeving over de crisis opklopt. In hoeverre hebben ze begrip voor mensen die zich afwenden van nieuws over de crisis? In beide groepen heeft men er begrip voor. Bij de ouderen komt de term ‘zelfbescherming’ naar voren als verklaring voor het niet meer volgen. Ook wordt de wisselvalligheid in stemming over de economie aangevoerd.

Gevolgen van de crisis

Als belangrijkste gevolgen van de crisis worden door de ouderen genoemd: de stille armoede, voedselbanken, oplopende schulden van burgers. Eén deelnemer staat op het standpunt dat de crisis wordt aangepreut en dat reacties van sommige mensen getuigen van egoïsme; ze geven beschikbaar geld niet uit, terwijl dat de economie zou stimuleren. Een ander komt daar tegen in verzet en acht het logisch dat mensen behoedzaam omgaan met hun geld in dit soort tijden. De sfeer wordt een beetje kriegelig. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag hoe groot de groep is met voldoende spaargeld en wie het betreft. Ouderen met geld zijn niet opgegroeid in een cultuur van spenderen en zullen dat ook niet gaan doen omdat dat goed is voor de economie.

Bij de jongeren wordt een heel scala aan gevolgen naar voren gebracht variërend van een stagnerend bedrijfsleven, hoge werkloosheid, tekorten aan arbeidskrachten in bepaalde sectoren, problemen (van starters) op de huizenmarkt tot bezuinigingsmaatregelen zoals de afschaffing van de studiefinanciering en studenten-ov-kaart, hogere eigen bijdragen in de zorg, hogere premies voor zorgverzekering, verhoging van de AOW-leeftijd, verlaging van reiskostenvergoeding. Ze betrekken maatregelen in hun opsomming die zowel voor henzelf als voor ouderen consequenties hebben en geven blijk oog te hebben voor verschillende effecten. Noemt de een als mogelijk positief effect dat vrouwen meer aan het werk gaan, een ander brengt hier tegenin dat er tenminste 20 uur moet worden gewerkt om boven de kosten van kinderopvang uit te kunnen komen.

Desgevraagd worden groepen mensen aangewezen die het meest te lijden hebben onder de crisis. Bij de jongerengroep schiet het heen en weer van ouderen naar gehandicapten, de eigen leeftijdscategorie die nog voor een aantal zware financiële jaren staat (*“hypotheekrenteaf trek wordt minder”*, *“we moeten ook die kinderen opvoeden”*, *“we hebben nog een studieschuld die moet afgelost”*), gezinnen met kinderen die nog een opleiding moeten gaan volgen, de jongeren zelf die niet meer in aanmerking komen voor studiefinanciering, bepaalde beroepsgroepen waar het slecht mee gaat (bouwvakkers, kinderopvangpersoneel). Voor elke leeftijdscategorie is wel iets te zeggen in de last die ze hebben van de crisis. Overigens zijn de jongeren het niet helemaal met elkaar eens over de ouderen:

- D3: *“58+ nee ik bedoel pensioenen. WAO-ers, AOW, sorry. De AOW leeftijd omhoog, pensioenen omlaag, terwijl zij wel jarenlang netjes hun premie betaald hebben. Kinderen, studenten kleinere kinderen vooral met kinderopvang enzo. Vooral ouderen.”*
- D2: *“Nee, ik vind dat echt, nou ja het is een beetje die ouderenpartij die dat soort dingen roept en met z'n allen lijken we daar in te tuinen. Die ouderen: de hypotheek is weg, die hoeven geen kinderen meer op te voeden. Er is een hoop zieligdoenerij voor een grote groep mensen. Zij zijn de categorie die in de jaren 70 mee konden feesten. Die hebben de hausse van de woningmarkt meegemaakt, die hebben veel geld op de bank en klagen nu dat ze een paar centen minder pensioen krijgen. Daar kan ik boos van worden.”*

Een deelnemster brengt later in het gesprek nog een argument naar voren waarom ouderen de dupe zijn: *“Ik denk dat de ouderen het niet zozeer hebben met het financiële, maar meer met de zorg. Dat hebben ze nodig, maar als daar banen worden weggeschraapt...”*

Zoals de jongeren begonnen met het noemen van ouderen als slachtoffer van de crisis, zo noemen de ouderen de jongeren in eerste instantie als grootste slachtoffer. Ze denken dan aan de problemen die jongeren vanaf een jaar of achttien ondervinden bij het vinden van een baan. Maar ook ZZP-ers hebben het volgens hen moeilijk onder invloed van de crisis.

In beide groepen ziet men een aantal groepen gespaard door de crisis en dat betreft in de jongerengroep de mensen met een technische opleiding, omdat ze zien dat in de technische sector nog werk genoeg is. Maar ook medisch specialisten, deurwaarders hebben volgens hen niet te lijden. De ouderen denken in dit verband eerder aan bankdirecteuren, de top van ondernemingen. In deze groep wordt vervolgens ingegaan op een gebrek aan solidariteit dat wordt bespeurd bij het opstellen van het zorgakkoord: *“Ik heb me wel geërgerd aan de AbvaKabo. Ik ben rood, maar daar ging het over veel geld verdienen. Juist van de AbvaKabo verwacht ik dat ze solidariteit hebben met anderen. Hoe verdelen we het.”*

De generatiekloof?

De vraag in hoeverre sommige groepen meer tegenover elkaar komen te staan onder invloed van de crisis, wordt door de ouderen bevestigend beantwoord. Men heeft het dan over ouderen versus jongeren, arm en rijk, singels en huishoudens. Al doorpratend wordt echter door een deelnemer aangegeven dat de tegenstelling tussen oud en jong wordt geëntameerd door de ouderenpartij. Een gesprekspartner is het niet met hem eens en stelt dat ook jongeren in deze tegenstelling spreken.

- D5: *“Volgens mij is jong en oud iets van de 50+partij. Dat is echt politiek ingegeven populisme, is heel sterk. Kijk het gevoel bij ouderen was wel van waarom worden wij nou gepakt met de pensioenen. Als je er nuchter over nadacht wist je dat je het risico liep met pensioenen, dat het minder goed gaat. Door de discussie daarover van met name populisten die voor de ouderen opkwamen is die tweestrijd ontstaan.”*
- D4: *“Ook de jongeren die zeiden, ik zie alleen maar oudere mensen naar de golfbaan gaan.”*
- D5: *“Er zijn veel meer groepen, ik weet niet of dat tegenover elkaar staan is, die voor hun eigen belangen op komen.”*

Bij de jongeren hebben sommigen het idee dat er minder sprake is van tegenstellingen dan een tijd geleden; zij zien juist dat mensen elkaar eerder behulpzaam zijn. Anderen zien dat niet zozeer en benoemen met name verschillen in welvaart als grootste tegenstelling.

Jongeren en ouderen gaan verschillend met de crisis om, is de gedachte. De ouderen benadrukken in dit verband dat jongeren niet zo gewend zijn aan een leven met een verminderde bestedingsruimte, ze zijn in welvaart opgegroeid en moeten zich opeens aanpassen. Zijzelf kunnen dat makkelijker, zijn ook andere tijden gewend. Ze steken de hand in eigen boezem, want uiteindelijk hebben zij die generatie mee opgevoed en voelen zich daarmee medeverantwoordelijk.

Bij de jongeren wordt aangegeven dat ouderen misschien al ervaring hebben opgedaan met tegenslag: *“Ze hebben al eerder een paar klappen gehad denk ik.”* Verder wordt aangegeven dat ouderen – in tegenstelling tot jongeren – weinig mogelijkheden hebben om nog verandering aan te brengen in hun omstandigheden. Ook wordt ingebracht dat het afhankelijk is van de situatie waarin je zit. Een meisje geeft aan dat haar ouders het niet breed hebben en zij dus van jongs af aan heeft geleerd dat het *“belangrijk is dat je een baan hebt en dat je je eigen boontjes gaat doppen.”*

Desgevraagd gaat voor beide groepen op dat men stelt dat ouderen noch jongeren zich het kind van de rekening voelen; er wordt geen aanspraak gedaan op dit soort gevoelens. *Dit lijkt enigszins in tegenspraak met de constatering van sommige ouderen eerder in het gesprek dat jongeren klagen over de kosten van ouderen waarvoor ze zouden opdraaien.*

De jongeren hierover:

- D1: *“Nee, ik denk het niet.”*
 D2: *“Ouderen die ik tegenkom in hobby of de omgeving of familie die hoor ik niet klagen. Die zijn juist wel we zijn wel solidair met elkaar.”*
 D5: *“Die hebben zoiets van, wij hebben onze schaapjes wel op het droge.”*
 D2: *“Hoeveel opa’s en oma’s passen niet op de kindjes om ons te helpen?”*
 D1: *“Ze zien wel dat het moeilijk is maar ze steunen je wel met de dingen die je nodig hebt.”*

En de ouderen:

- D7: *“Nee, de terrasjes zitten vol met jongeren.”*
 D4: *“Nee, dat denk ik niet.”*
 D3: *“Dat vinden ze vanzelfsprekend hoor, als ze boodschappen gaan doen moeten ze ook op het terras zitten.”*
 D8: *“Kind van de rekening impliceert dat de rekening onterecht is. Dat is helemaal niet zo. De rekening wordt aardig verdeeld. Zeker als we door gaan polderen.”*

Een deelnemer vindt dat op het terrein van pensioenen mogelijk wel sprake is dat jongeren de rekening zullen betalen, maar daar is niet iedereen het over eens. Een van hen roert aan dat jongeren de tijd aan hun kant hebben en zich kunnen voorbereiden, waar zij als ouderen die niet hebben.

Op de vraag wat ouderen de jongeren zouden willen aanraden, blijkt enerzijds dat men vindt dat jongeren hun bestedingsruimte moeten aanpassen aan de nieuwe – wat schralere - werkelijkheid. Anderzijds is men het niet met elkaar eens over hun houding. Een kritisch ingestelde deelnemer in het gezelschap vindt dat ze niet moeten zeuren en moeten aanpakken. Dat levert verontwaardigde reacties op van een paar deelnemers met kinderen die het niet lukt om aan een baan en stageplek te komen. Hij pleit vervolgens voor een aanpassing in de lonen, zodat er meer mensen aan het werk kunnen.

Positieve effecten van de crisis

Deelnemers is een stelling voorgelegd met de vraag hierop te reageren: *Er wordt wel gezegd dat de economische crisis niet alleen maar negatief is, maar kansen biedt voor verbeteringen in ons land.* De stelling ontvingt in beide groepen instemming.

Vervolgens is verder doorgegaan op dit thema: welke positieve effecten ziet men optreden als gevolg van de crisis? Welke kansen, oplossingen of positieve ontwikkelingen ziet men? Deelnemers hebben hun indrukken eerst individueel genoteerd op een formulier. Er wordt in beide groepen gezocht en gesteund, want men vindt het geen makkelijke opdracht. Wat noteerden ze zoal?

Jongeren:

- *Meer samenwerken/collectief/samen kunnen we meer dan alleen (bijv. in de zorg, energie-opwekking)*
Innovatieve oplossingen (duurzaam, zuinig zoals zonnepanelen), nieuwe projecten
Betere kijk op 'geld', meer besef van waarde
- *Zelfredzaamheid, meer zelfstandige ondernemers, UWV en KvK worden kleiner → meer kansen voor mij om ondernemers te adviseren*
Uiteindelijk gezondere overheidsfinanciën
Meer saamhorigheid en kleine collectieven
- *Duurzaamheid (energie, langer met spullen doen)*
Bewustwording, wat is mijn euro waard?
- *Er komen meer zelfstandig ondernemers, dus er zouden meer banen kunnen komen*
Mensen leren met hun geld omgaan, of gaan een budget uitstrekken voor een bepaalde tijd
Mensen raken gemotiveerd om hun eigen weg te gaan, ze zijn minder afhankelijk van de overheid
- *Verbroedering*
Ruilhandel
Bewust omgaan met consumeren (minder wegwerpmaatschappij)
Afhankelijker van anderen
- *Bewuster met alles omgaan*
Mensen gaan inzien dat ze elkaar moeten helpen, dus we gaan meer/beter samenwerken
- *Eten/voedsel niet zomaar weggooien, maar schenken aan voedselbank*
Files kosten tijd en geld. Als mensen meer thuiswerken is dat beter voor vrachtwagenchauffeurs en anderen die op de weg snel hun locatie moeten bereiken, want tijd is geld
- *Zuiniger omgaan met geld/voedsel/kleding/spaargeld/speculeergelden etc.*

Ouderen:

- *Dat we elkaar zoveel mogelijk moeten helpen (noodgedwongen, maar toch): burenhulp, mantelzorg*

Dat we gedwongen worden goedkopere oplossingen te zoeken, bijvoorbeeld in de zorg: géén grootverpakkingen om later weer de helft weg te gooien

- *Meer evenwicht in de samenleving: meer gelijke lonen, eerlijke verdeling van de ‘welvaart’ of de armoede*
- *Winkel/klant
Oog voor de buurt*
- *Oog voor duurzaamheid
Verspilling
Saamhorigheid*
- *Bewustwording dat de bomen niet tot in de hemel groeien
Meer oog voor elkaar
Meer oog voor onze leefomgeving en daardoor voor de wereld
Meer oog voor duurzame energie*
- *Innovatie in bedrijfsleven
Nadenken over het leven
Omzien naar elkaar*
- *Meer oog krijgen voor de medemens
Dat we het kleine weer zien
Repaircafé: vrijwilligers die kleine dingen repareren*
- *Innovatie: verbeteringen, uitvindingen
Herstructurering: bankwezen en nationale economie
Duurzaamheidsbevordering: recycling, reparaties*

In de gesprekken is verder doorgesproken over de notities.

De groep jongeren betreft in het gesprek allereerst de bewustere omgang met geld *als een positief gevolg van de crisis*. Een ander brengt in dat er meer ruimte is voor een creatieve en innovatieve aanpak, juist omdat zaken niet meer vanzelfsprekend zijn: *“Mensen gaan dingen durven: zo van, ik heb geen werk, maar ik ga het wel proberen. Je word innovatief van: hoe kan ik het ten uitvoer brengen als ik het niet heb.”* Dit wordt bevestigd door een ander die het heeft over een nieuwe vorm van investeerders zoeken: *“Dat zie je ook steeds meer, dat je niet een grote sponsor zoekt, maar allemaal mensen die een klein bedrag geven.”* Dit brengt het gesprek op een vergrote behoefte aan saamhorigheid die in tijden van crisis meer naar boven komt en zich uit in lokale initiatieven en meer klein denken en doen. De ambtenaar in het gezelschap *hoopt op ‘gezondere overheidsfinanciën’* als een positief effect van de crisis, omdat er veel te lang te veel is uitgegeven. Een pas op de plaats is op zijn plaats volgens hem. Als persoonlijk positief effect ziet hij – onder invloed van de versobering van de dienstverlening door UWV en KvK – meer kansen voor zijn nevenactiviteit als adviseur van startende ondernemers. Zo brengt iedereen in wat hij of zij heeft genoteerd. De al eerder genoemde verbroedering krijgt volgens iemand gestalte door een meer actieve ruilhandel: *“Ik maak jouw computer en dan kook jij een maaltijd voor mij, dat soort dingen. Je hebt ook wel een aantal ruilkringen in Nederland waar dat gewoon gebeurt.”* Een ander geeft aan dat in zijn zorginstelling heel bewust wordt omgegaan met afval- en voedselverwerking; dat wat overblijft aan eten wordt gedistribueerd naar plekken waar het alsnog kan worden gebruikt. Dit ontlokt een deelnemster de opmerking dat dit past bij het innovatieve ondernemen: wat afval is voor de een is input voor de ander. Tot slot wordt nog de *suggestie gedaan* om mensen meer thuis te laten werken, waardoor het beroepsvervoer beter kan functioneren. Duidelijk wordt dat men de meeste zaken om zich heen ziet gebeuren en dat sommige positieve effecten meer wensgedachten zijn.

Net zoals bij de jongeren geven ook de ouderen een weerslag van hun notities. Net zoals bij de jongeren noemt iemand als eerste het meer bewust omgaan met geld zoals het tegengaan van verspilling in de zorg door kleinere verpakkingen te gebruiken. Een ander voegt er aan toe dat dit op allerlei niveaus kan gebeuren *“Het geldt op micro niveau maar ook op macro niveau”*. Ze vervolgt met de opmerking dat er ook kritisch kan worden gekeken of de aanschaf van de JSF noodzakelijk is. Een gesprekspartner betreft de samenleving er nadrukkelijk in: hij pleit voor een *“eerlijke verdeling van welvaart of van de armoede”* en signaleert dat er veel sprake is geweest van denivellering de laatste jaren, een onwenselijk fenomeen in zijn ogen. Dit leidt tot een discussie in hoeverre de top van bedrijven/instellingen bereid zou zijn om in te leveren, iets waar men weinig vertrouwen in lijkt te hebben:

D6: *“Ik denk dat de rijken oftewel de top die geven niet toe hoor. In mijn geval deed de generaal het licht uit en de kolonel wordt ontslagen en de generaal niet.”*

D2: *“Het gaat om de samenleving. De welvaart zouden we gelijk moeten verdelen. Ik zie dat wel gebeuren in de toekomst, want ze zijn nu al bezig om de gouden handdrukken, van moet dat wel.”*

[veel opmerkingen door elkaar en gelach]

D2: *“Er wordt wel over gesproken. De hoge salarissen van de artsen en de apothekers zijn aangepakt.”*

D4: *“De bankdirecteuren die hebben nog steeds ...”*

Er wordt vervolgd met een verdere uiteenzetting van de gemaakte notities. De oproep tot meer onderlinge hulp wordt begeleid door een kritische kanttekening dat het hopelijk niet ten koste gaat van beroepskrachten zoals in de zorg. Iemand benoemt dat zij zich de laatste tijd weer meer klant voelt in een winkel: de dienstverlening is er volgens haar op vooruit gegaan.

Als toelichting op meer innovatie in het bedrijfsleven geeft een deelnemer aan dat er wordt geprobeerd efficiëntere oplossingen te zoeken voor bestaande producten zoals *“een wasmachine gebruikt nu minder water als 25 jaar geleden”*. Duurzaamheid waaronder duurzame energie-opwekking komt steeds hoger in het vaandel te staan is de conclusie en dat wordt eveneens als een positief gevolg van de crisis gezien.

De ingebrachte positieve effecten hebben met elkaar gemeen dat er vooral wenselijke positieve gevolgen worden benoemd die nog niet zozeer praktisch worden beleden.

In beide groepen is vervolgens gevraagd of er sinds de crisis andersoortige bedrijven zijn gestart, bedrijven die op een andere manier functioneren dan voor die tijd.

De jongeren zien verschillende initiatieven die op een andere leest zijn geschied dan voorheen, waarin samenwerking, een virtuele omgeving en maatschappelijk verantwoord ondernemen meer voorop staan:

D2: *“Ja, je ziet volgens mij steeds meer in de samenwerkings sfeer dat mensen niet meer automatisch in loondienst zijn. Veel losser, dat is de grootste verandering.”*

D3: *“Ik denk dat de webwinkels ook veel zaken doen.”*

D1: *“Ik denk ook typen bedrijven ... komen bij elkaar, de een heeft een idee en zoekt investeerders om samen een school te bouwen. Of het blijft bij dezelfde club, maar dat je meer je contacten op die manier aangaat.”*

D3: *“Je ziet steeds meer tweedehands winkels waar je je spullen in kan leveren voor een paar centen.”*

- D1: *“Met mijn werk merk ik ook wel je ziet veel met wet- en regelgeving. Er komt een nieuwe wet en dat moet dan weer vertaald worden naar de bedrijven toe. Het is echt een web met regels en daar moet je als bedrijven op in gaan springen.”*
- D6: *“Wat ook meer is, wij hebben een studentenbedrijf met een sieradenlijn en dat steunt tegelijk een goed doel. Dat zie je steeds meer.”*

Bij de ouderengroep wordt de opkomst van repaircafé's genoemd. Er ontstaat echter discussie in hoeverre deze aangemerkt kunnen worden als een nieuwe impuls voor de economie, aangezien deze initiatieven hoofdzakelijk op vrijwilligers draaien. Ziet de een vervolgens meer aandacht voor kleinschaligheid in nieuwe bedrijven, een ander stelt dat kleine winkels sluiten.

Heeft de crisis ertoe geleid dat deelnemers in het eigen leven andere keuzes maken dan voorheen het geval? Vooralsnog lijkt zich dit bij de meeste deelnemers te beperken tot het meer opletten bij het doen van boodschappen. Een jonge vader in het gezelschap meldt dat hij en zijn vrouw de kinderopvang hebben teruggebracht van twee dagen naar één dag en dat ze dit oplossen samen met bevriende ouders.

De rol van de overheid

Tot slot is gevraagd of de overheid voldoende oog heeft voor de positieve kanten van de crisis en deze ook ondersteunt. In de jongerengroep is een deelneemster werkzaam bij een milieuadviesbureau. Zij reageert instemmend op deze vraag, maar lijkt wel een van de weinigen in de groep met kennis van zaken op dit terrein, de overigen zien er weinig van terug.

- D1: *“Het wordt wel ondersteund met subsidies qua innovatiesubsidies. Als jij echt wil is er wel een weg om wat los te krijgen.”*
- D7: *“Je moet door een moeras met regels.”*
- Moderator: straalt de overheid het uit?
- D2: *“Je hoort vooral negatieve kanten.”*
- D5: *“Ik heb niet het idee dat ze de positieve kant zien.”*
- D3: *“Het is een jaar geleden dat er subsidie was voor zonnepanelen.”*

De overheid zou initiatieven kunnen stimuleren door deze zichtbaarder te maken. Een deelnemer met een ambtelijke achtergrond stelt dat dat ook bewust wordt ingezet. *“In mijn werk openen we zo nu en dan een innovatief project. Op die manier om daar als bestuurder te zijn of als politicus, dan help je wel mee om de positieve punten te zien.”*

In de ouderengroep ontstaat een discussie over de rol van de politiek versus de overheid, waardoor eigenlijk nauwelijks meer wordt ingegaan op de vraagstelling zelf. De discussie verloopt als volgt:

- D4: *“Het ene moment hebben ze een sociaal akkoord afgesloten en de volgende dag...”*
- D8: *“Dat is de politiek en niet de overheid. De overheid is consistent. Alleen de politiek slingerd van links naar rechts.”*
- D2: *“Wie stuurt de overheid aan dan?”*
- D8: *“Wij kiezen deze regering. Wij kiezen de ene keer links en dan weer rechts.”*
- D1: *“Ik vind het wel ver van mijn bed.”*
- D8: *“Ze doen er heel veel aan. Meer structureren en innovatie.”*

- D4: *“Daar liepen we ook heel erg op achter dan kan niet anders.”*
- D5: *“Wat versta je onder overheid?”*
- D6: *“Als je kijkt naar het milieubeleid, de subsidies op zonnepanelen en enzovoort. Op zulk soort gebieden doen ze een hoop.”*
- D4: *“Het ene moment zeggen ze zus en twee/drie jaar later is het weer heel anders.”*
- D8: *“Je hebt het over de politiek.”*
- D4: *“Je voert toch uit wat de politiek wil.”*

3.5   Lessen uit de gesprekken

Tot slot is de deelnemers gevraagd wat ze vinden van het initiatief van de overheid voor dit onderzoek onder burgers. In beide groepen is men voorwaardelijk positief. Want, zoals eigenlijk altijd wordt opgemerkt, het is goed dat de overheid luistert naar de burgers maar het mag niet zo zijn dat er niks wordt gedaan met de resultaten hieruit. Er wordt wel gevraagd of het SCP niet meer heeft aan een cijfermatig onderzoek.

Aan de jongeren is tot slot gevraagd wat hun boodschap is richting overheid. Ze antwoorden kort en krachtig:

- D4: *“Meer duidelijkheid.”*
- D7: *“Meer stimuleren.”*
- D2: *“Niet zo somber.”*
- D8: *“Wees zuinig op de ondernemers en de mensen die werken.”*
- D1: *“Wat concretere acties in plaats van lang slepende projecten.”*
- D6: *“Wat meer stimuleren.”*

4 Conclusies

In het voorgaande zijn de bevindingen in detail terug te lezen, navolgend maken we de balans op van de twee groepsgesprekken die in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven in april 2013 zijn uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats in Heerenveen. Er is gesproken met een groep ouderen (55 jaar en ouder) en een groep jongeren (18 tot en met 34 jaar).

De stand van zaken in de samenleving

- Een constante factor in het COB is dat de stemming ten aanzien van de richting waarin de samenleving zich begeeft eerder negatief dan positief is. Vooral de achteruitgang van waarden en normen, de individualisering in de samenleving en de verruwing van de samenleving maken dat mensen (jong en oud) zich zorgen maken over de toekomst. Ouderen zien wel in dat het vroeger niet allemaal beter was en signaleren dat er in de huidige samenleving meer aandacht is voor negatieve zaken zoals geweld en pesten. Vooral ouderen lijken gevoelig te zijn voor de media-aandacht voor negatieve zaken, zij volgen het nieuws ook veel meer op de voet dan de jongere deelnemers. Jongeren praten meer vanuit de eigen negatieve ervaringen en de invloed die daarvan uitgaat op hun gedrag.
- De negatieve kijk van jongeren komt ook rechtstreeks voort uit de gevolgen van de economische crisis die zij aan den lijve ondervinden. En die gevolgen werken voor hen breed door: bezuinigingen op het werk, hogere kosten van studeren, lastig om aan werk te komen, geen kans op vast contract, minder mogelijkheden tot omscholing, meer werkdruk, slechte perspectieven op de arbeidsmarkt. Ook ouderen maken zich zorgen over de gevolgen van de economische crisis; zij verkeren vooral in onzekerheid over de eigen positie of die van hun kinderen en zie de nodige negatieve gevolgen om hen heen.
- De persoonlijke zorgen van de ouderen spitsen zich toe op de mate waarin zij in de toekomst nog kunnen rekenen op goede zorg. Zij hebben daar nu nog geen behoefte aan, maar ze verwachten dat de bezuinigingen in de gezondheidszorg er toe kunnen leiden dat zij geen aanspraak meer kunnen maken op zorg als dat nodig wordt. Althans: het is geen vanzelfsprekend recht meer. De persoonlijke zorgen van jongeren zijn vooral gericht op hun huidige werksituatie en perspectieven in het werkzame leven.
- De deelnemers hebben moeite met de crisis aanpak van het huidige kabinet. De termen wispelturig, onduidelijk en laks vallen in dit verband. Er is onvolledige bekendheid met de maatregelen die het kabinet treft, wat vooral blijft hangen is dat allerlei voorgenomen maatregelen geen doorgang vinden. De tegenstrijdige meningen van deskundigen en economen lijken daarbij de aanpak van het kabinet te ondermijnen. Mensen weten simpelweg niet meer wie of wat ze moeten geloven.

De multiculturele samenleving

- De aanwezigheid van immigranten in Nederland leidt volgens de deelnemers in Heerenveen niet automatisch tot een minder prettige samenleving. Immigratie kent namelijk twee kanten: positief is de verrijking van de samenleving op allerlei terreinen, negatief is het als immigranten onvoldoende integreren in de Nederlandse samenleving. Er wordt welwillend

over de aanwezigheid van immigranten gesproken, men is van mening dat gewaakt moet worden voor het toerekenen van excessen aan de totale groep immigranten. Opvallend is dat men in eerste instantie niet zozeer aan de groep niet-westerse allochtonen die al lang in Nederland is gevestigd lijkt te denken, maar eerder aan recente nieuwkomers.

- Immigratie wordt vooral uit historisch perspectief als verrijking van de Nederlandse samenleving gezien. Het past ook bij de open instelling van de Nederlandse samenleving. De eventuele negatieve gevolgen van immigratie voor de Nederlandse samenleving zijn de individuele immigrant niet aan te rekenen, maar hebben ook met de instelling van de autochtone Nederlanders te maken.
- De positieve houding naar immigranten toe heeft deels te maken met de woonomgeving van de deelnemers; zij hebben in Friesland weinig te maken met de eventuele negatieve gevolgen van immigratie en realiseren zich dat de mening van mensen in andere delen van Nederland negatiever kan zijn. Aan de andere kant lijkt er bij het bespreken van dit onderwerp sprake te zijn van enige sociale wenselijkheid en de onwil om alle mensen in een groep over een kam te scheren.

Gevolgen van de crisis

- Bij veel deelnemers is sprake van een afnemende interesse in de berichtgeving rond de crisis. Dit heeft onder meer te maken met dat het nieuws snel verandert, het nieuws hen niet persoonlijk raakt of dat het lastig wordt gevonden om een mening te vormen op basis van de steeds wisselende berichtgeving. Ouderen volgen het nieuws met meer aandacht en maken daarbij ook meer dan jongeren gebruik van de traditionele media. Jongeren zijn selectief in hun nieuwsconsumptie. De interesse concentreert zich vooral op zaken die in Nederland spelen.
- De gevolgen van de crisis zijn volgens ouderen en jongeren vooral financieel. Jongeren hebben een bredere kijk op de gevolgen en betrekken ook meer groepen hierin. Als gevolgen komt men gezamenlijk tot: oplopen stille armoede, stagnerend bedrijfsleven, hoge werkloosheid, tekorten aan arbeidskrachten, problemen op de huizenmarkt, afschaffen studiefinanciering en ov-kaart, hogere eigen bijdragen in de zorg, hogere kosten zorgverzekering, verhoging AOW leeftijd, verlaging reiskostenvergoeding.
- De crisis treft allerlei groepen in de samenleving: jong en oud, gezinnen met kinderen en paren die nog voor de beslissing staan om kinderen te nemen, studenten, gehandicapten. Er is volgens de deelnemers niet echt een groep aan te wijzen die meer dan andere groepen last heeft van de crisis en er zijn maar weinig groepen aan te wijzen aan wie de crisis helemaal voorbijgaat. De gevolgen zijn wel verschillend voor verschillende groepen. Waar ouderen zich zorgen moeten maken over de toekomstige zorg waar ze wellicht behoefte aan zullen krijgen, liggen de zorgen voor de jongeren veel meer in het hier en nu. Het neerzetten van ouderen als groep die nu zwaar geraakt wordt door de maatregelen als gevolg van de crisis wordt over het algemeen onterecht gevonden.
- De deelnemers zien geen toegenomen tegenstelling tussen groepen. Natuurlijk hebben verschillende groepen (arm en rijk, singles en huishoudens, ouderen en jongeren) andere belangen, maar dat wil niet zeggen dat dit tot onderlinge strijd zal leiden. Dat er verwijten over en weer gaan tussen jongeren en ouderen heeft volgens de deelnemers ook met de opstelling van de partij 50PLUS te maken. Jongeren en ouderen gaan wel verschillend met de gevolgen van de crisis om. Ouderen zijn vaak meer gewend om op de uitgaven te letten,

maar hebben weinig mogelijkheden om nog verandering in hun eigen omstandigheden aan te brengen, jongeren denken wat meer in kansen. Het benoemen van een bepaalde groep als kind van de rekening vindt zowel bij jongeren als bij ouderen geen gehoor.

- De positieve gevolgen van de crisis komen spontaan en gevraagd naar voren. Een meer bewuste omgang van geld staat aan de voet van duurzame initiatieven op tal van terreinen en als gevolg daarvan zal er meer een beroep worden gedaan op de eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheden van mensen. Vooral de jongeren lijken daar weinig moeite mee te hebben maar er juist kansen in te zien. Ouderen maken zich wel zorgen over de achteruitgang van zorg als die op een minder professionele wijze zou worden verstrekt. Duidelijk wordt dat de positieve gevolgen deels wensgedachten zijn en deels al realiteit. De eigen ervaring met de positieve gevolgen is nog beperkt, af en toe is er sprake van gezamenlijk dingen oppakken om geld te besparen (kinderopvang, samen koken).
- In hoeverre het bedrijfsleven anders functioneert als gevolg van de crisis en in hoeverre de overheid voldoende oog heeft voor de positieve gevolgen van de crisis is de deelnemers niet duidelijk. Hun ervaringen met dit soort initiatieven zijn daarvoor te beperkt en hun houding richting overheid is eerder als argwanend dan als welwillend te beschouwen.

Bijlage 1 Uitnodigingsbrief

UITNODIGING VOOR DEELNAME ONDERZOEK

We zijn op zoek naar mensen die mee willen praten over onderwerpen die alle Nederlanders aangaan.

Veldkamp Marktonderzoek – een zusterbedrijf van TNS NIPO – voert binnenkort onderzoek uit over de stand van zaken in de Nederlandse samenleving. We doen dit onderzoek in opdracht van een niet commerciële, onafhankelijke instelling.

We willen u vragen of u mee wilt doen aan dit onderzoek en op die manier invloed uit te oefenen op het te voeren beleid. Concreet gaat het om het volgende:

- Deelname aan een groepsgesprek van twee uur.
- Het gesprek staat gepland op **donderdag 25 april** a.s. Start om xx.xx uur.
- Het gesprek wordt geleid door een van onze onderzoekers; u zult samen met zeven andere deelnemers van gedachten wisselen over dit onderwerp.
- Het onderzoek vindt plaats op een centrale locatie in Heerenveen, in de buurt van het NS station.
- Tijdens het gesprek worden video-opnames gemaakt, alleen voor intern gebruik.
- Voor deelname ontvangt u een financiële vergoeding van xx euro. Vanzelfsprekend wordt de door u verstrekte informatie strikt vertrouwelijk behandeld. Uw naam en verdere gegevens worden niet verder bekend gemaakt.

Hoe reageren?

Graag willen we weten of we op u kunnen rekenen. Wilt u meedoen, vul dan onderstaande gegevens in en stuur deze alstublieft zo snel mogelijk terug naar Ineke Genee via i.genee@veldkamp.net. Aangezien het onderzoek binnen afzienbare tijd plaatsvindt, willen we u vragen om voor 16 april te reageren.

Ja, ik wil meedoen en mijn gegevens zijn:

- Respondentnummer:
- Naam en achternaam:
- Hoogst *voltooide* opleiding:
- Leeftijd:
- Adres:
- Telefoonnummer(s):
- Hoofdbezigheden overdag:
  - Werk
  - Volg opleiding, nl.
  - Werkloos/werkzoekend
  - Gepensioneerd:
  - WIA/WAO/afgekeurd
  - Anders, namelijk
- Indien werkend: wat voor soort contract heeft u?
  - Vast contract, voor onbepaalde tijd
  - Contract voor bepaalde tijd
  - Werk via uitzendbureau
  - ZZP-er
  - Nul uren contract, oproepkracht, flexwerker
- Wat is/was uw beroep?
- Bent u getrouwd of samenwonend?
  - Ja
  - Nee
- Heeft u kinderen? Zo ja, hoe oud zijn uw kinderen?

Alvast hartelijk dank voor het invullen van uw gegevens, ik kijk uit naar de reacties. Mocht u meer willen weten over het onderzoek, dan kunt u ons ook bereiken via telefoonnummer 020 – 5225 999. U kunt dan vragen naar Ineke Genee of Judith ter Berg.

Met vriendelijke groeten,

Ineke Genee

i.genee@veldkamp.net

Indien we veel aanmeldingen krijgen dan kunnen we niet iedereen uitnodigen. Mocht u op 22 april niets van ons hebben gehoord, dan kunt u ervan uitgaan dat we voldoende mensen hebben kunnen benaderen. We willen u dan in ieder geval wel hartelijk danken voor uw bereidheid te reageren op dit verzoek.

Bijlage 2 Overzicht deelnemers

RESPONDENTENOVERZICHT

P5993

25 april 2013
16.30 – 18.30 uur

Heerenveen

M/V	LFT.	OPLEIDING	BEZIGHEDEN	BEROEP
M	60	HBO+	Gepensioneerd	Psychiatrisch verpleegkundige
M	64	MBO	Pre-pensioen	Infrastructuur bij Defensie
M	69	HTS	Gepensioneerd	Verkeerskundige / beleidsadviseur
M	76	MBO	Gepensioneerd	Scheepswerktuigkundige
V	53	MAVO	Vast contract, voor onbepaalde tijd	Assistent boekhouder
V	63	MBO	Pre-pensioen	Medewerker chemie
V	69	MULO	Gepensioneerd	Receptioniste
V	76	MBO/HBO	Flexwerker	Enquêtrice

RESPONDENTENOVERZICHT

P5993

25 april 2013
19.00 – 21.00 uur

Heerenveen

M/V	LFT.	OPLEIDING	SOORT CONTRACT	BEROEP
M	31	MBO	Werkloos	Assistent manager tankstation
M	34	WO	Vast contract voor onbepaalde tijd	Beleidsadviseur waterschap
V	24	WO	Tijdelijk contract	Adviseur
V	31	MBO	Werkloos	Administratief medewerkster
M	31	MAVO / VMBO	Uitzendkracht	Bouwwerker
M	33	MBO	Vast contract voor onbepaalde tijd	Horecamedewerker
V	20	HBO	Oproepkracht	Student met bijbaan als verkoopmedewerker
V	18	MAVO / VMBO	Oproepkracht	Medewerker pizza bedrijf en krantbezorger

Bijlage 3 Gesprekspuntenlijst

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN 25 APRIL 2013

Opdrachtgever: SCP
Onderwerp: 'de stand van zaken in de samenleving'
Methode: groepsdiscussie
Gespreksduur: 1,5 a 2 uur
Locatie: Heerenveen

A. Introductie en kennismaking (10 minuten)

- Welkom heten bij Veldkamp
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Thema: De stand van zaken in onze samenleving. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed? Wat verwachten we van de politiek?
- Spelregels:
  - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
  - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
  - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. De stand van de samenleving (35 minuten)

- Hoe vindt u dat het gaat in de Nederlandse samenleving? Gaan we de goede of de verkeerde kant uit? U kunt dit laten zien met de kaart: grijs = verkeerde kant, wit = goede kant.
- Voor degenen met grijze kaart: kom eens met argumenten voor uw mening. Waarom vindt u dat het de verkeerde kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan? En sinds wanneer gaat het de verkeerde kant op?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met witte kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Voor degenen met witte kaart: welke argumenten zijn er voor uw mening? Waarom vindt u dat het de goede kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan? En sinds wanneer gaat het de goede kant op?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met grijze kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- In hoeverre maakt u de negatieve zaken die u noemt zelf mee? Of zijn dit dingen die anderen overkomen?
- In hoeverre maakt u zich zorgen over de economische crisis? Wat betekent het voor Nederland?
- En maakt u zich ook zorgen over uw eigen situatie? Waarom wel, niet?

- De economische crisis duurt al een hele tijd. Wat doet dat met u/ uw omgeving/de samenleving?
- Hoe zal het verder gaan, wat verwacht u? Gaat de crisis voorbij? Wanneer?
- Wat vindt u van de manier waarop het kabinet de crisis aanpakt: wat is u de afgelopen maand opgevallen? Zitten ze op het juiste spoor? Waarom wel/niet?

C. verdieping deel 1 (10 minuten)

INT: deel invulformulier 1 uit.

- Wilt u van deze twee uitspraken aangeven in hoeverre u het er mee eens of oneens bent? *INT> inventariseert antwoorden op flipover. Vervolgens bespreking in de groep*
- Stelling 1: *Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten wonen.* Waarom heeft u het zo ingevuld? Waar blijkt dat uit? Waar ligt dat aan volgens u?
- Stelling 2: *De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving.* Waarom heeft u het zo ingevuld? Wat is dan volgens u de winst? Wat speelt hierin mee?
- Wat is volgens u meer van toepassing: de verrijking van de samenleving door verschillende culturen of een te groot aantal immigranten dat in Nederland woont? En wat weegt voor u zwaarder? Waarom?

Deel D. Verdieping deel 2: (positieve) effecten van de crisis (40 minuten)

We willen wat verder met u ingaan op de gevolgen van de economische crisis.

- In hoeverre volgt u het nieuws over de crisis (actief, meekrijgen in algemeen nieuws, afwenden)? En maakt het voor uw belangstelling uit of het gaat over de aanpak van de crisis wereldwijd, in Europa of in Nederl? Waardoor komt dat?
- Sommige mensen zeggen dat ze de berichtgeving over de crisis niet meer volgen. In hoeverre is het erg om het niet meer te willen volgen?
- Welke gevolgen ziet u nu vooral van de crisis?
- Wie is er naar uw idee vooral de dupe van de crisis? Waardoor komt dat?
- En wie is er minder de dupe van de crisis? Waardoor komt dat?
- In hoeverre is er een risico dat groepen meer tegenover elkaar komen te staan door de crisis? Voor welke groepen zal dat opgaan denkt u? En waarom?
- Staan jongeren anders in de crisis dan ouderen? Wat is dan het verschil?
- Jongeren/ouderen (afhankelijk van de groep) voelen zich het kind van de rekening: klopt dat volgens u? Waarom?
- Wat zouden jullie jongeren/ouderen op het hart willen drukken?

- Stelling: *'De welvaart was te ver doorgeschoten dus eigenlijk is het wel goed dat we nu een crisis hebben'*. Wat vindt u van deze stelling? Is de crisis inderdaad ook nog ergens goed voor?
- Welke positieve effecten heeft de crisis? Welke kansen, oplossingen of positieve ontwikkelingen ziet u? En voor wie/wat geldt dat dan: 'voor u persoonlijk', 'voor de samenleving', 'bedrijven/organisaties'? Zou u dat willen opschrijven? *INT. deel formulier 2 uit*
- Wat heeft u opgeschreven? En waarom zijn dit positieve effecten?
- Wat ziet u om u heen gebeuren aan positieve ontwikkelingen?
- Zijn er andersoortige bedrijven gestart sinds de crisis/ als tegenhanger van de crisis? Die op een andere manier zaken doen dan tot nog toe gebruikelijk?
- In hoeverre zouden meer bedrijven op een andere manier moeten gaan werken? En wat zou dan leidend moeten zijn voor die bedrijven?
- En als we kijken naar mogelijk positieve sociale effecten/ontwikkelingen? Wat ziet u dan?
- In hoeverre bent u uw leven anders gaan aanpakken? Hoe dan? Zijn andere zaken belangrijker geworden? Maakt u andere keuzes?
- Stelling: *'In tijden van crisis zijn mensen veel meer bereid elkaar te helpen'*. Wat vindt u van deze stelling? Klopt dit? Ervaart u dit?
- Wat verwacht u van de overheid? Heeft de overheid voldoende oog voor deze positieve kant van de crisis? Op welke manier kan de overheid dit soort initiatieven ondersteunen?
- Wat verwacht u op de lange termijn van deze crisis? Worden mensen per saldo meer of minder tevreden?

Deel E. Tot slot (5 minuten)

- Wat vindt u ervan dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- Wat moet de overheid hier nu mee, wat moet ze zich vooral aantrekken?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Dank voor de medewerking.

Bijlage 4 Kwantitatieve vragen

Wilt u van de volgende uitspraken aangeven in hoeverre u het ermee eens of oneens bent?

Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen						
De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving						